

ÚVAHY O SOUČASNÉ DEMOKRACII

PAVEL ŠARADÍN, Katedra politologie a evropských studií, Filosofická fakulta UP, Olomouc, ČR

ŠARADÍN, P.: Considering Contemporary Democracy
FILOZOFIA 72, 2017, No. 4, pp. 306-311

The essay shows that some political views from the times of Athenian democracy are acceptable even today. Although the essence of democracy has changed, its long journey has now entered a dead end street. Liberal democracy, coupled with globalization and the neo-liberal principles of market economy, is now in crisis that needs to be resolved. Maintaining its framework is important; otherwise we risk the rise of illiberal democracies. One way to overcoming this crisis is to revive democracy through various forms of participation, basically active citizenship, which for Aristotle was embodied by a democratic constitution, especially the Athenian one.

Keywords: Democracy – Post-Democracy – Liberalism – Democratic innovations

Na mnoha katedrách, kde se vyučuje antická filosofie, se studenti učí známou Whiteheadovu poklonu antickému filosofovi: dějiny evropské filosofie jsou poznámkami k Platónovi. Je však zajímavé, nakolik životaschopné jsou mnohé politické názory jeho nejslavnějšího žáka Aristotela. Po dvou a půl tisíci letech prošlo lidstvo mnoha zkušenostmi s politikou, měnily se režimy, způsob vládnutí, politické nástroje, volební zákony, ústavy atd. Stále jsou však inspirativní některé Aristotelovy poznatky, například že bychom v rámci jedné ústavy měli rozlišovat více druhů, že bychom měli bránit korupčnímu jednání na úřadech a soudech, že k dobrému životu jsou vhodnější přiměřeně velké obce, jak moc je důležitá střední třída nebo že z oligarchie se aristokracie nestane. Ačkoliv vůči demokracii Aristotelés zastával kritické stanovisko, dokážeme si i přesto z jeho analýz vzít podstatné věci a dokonce se jimi inspirovat. Není to však pouze Aristotelés, kterého je vhodné si tu připomenout, pro současnost je kupříkladu důležitá samotná praktická podstata demokratických Athén: „Poněvadž je polypragmosyné (mnohostranná činnost – pozn. aut.) důsledkem demokracie, vystupuje v Athénách aktivní občan v roli demokrata, pasivní občan v úloze špatného demokrata, nebo dokonce nepřítele demokracie“ (Bleicken 2002, 404). Je to právě občanský aktivismus, jak uvádím dále, který prožívá v posledních desetiletích jistou renesanci. Záměrem tohoto eseje je ukázat, že některé analýzy vládnutí v antice, respektive během trvání athénské demokracie, mají stále svou platnost. Tedy v době oslabování a vyprazdňování demokracie, kdy se ji pokoušíme oživit v lokálním prostoru a prostřednictvím nástrojů přímé demokracie a jiných inovací. Je to, jako bychom během těch dvou a půl tisíce let šli cestu od Aristotela a vrátili se opět – k Aristotelovi.

Dnes jsou to desítky zemí, které se postupně rozhodly pro demokratický model, který se jim jeví jako nejvhodnější forma politického uspořádání. Robert A. Dahl ve své knize *Demokracie a její kritici* zdůvodnil předpoklady, které demokracii ospravedlňují. Mezi pěticí důvodů se objevují tyto: 1) zákony schvalují lidé, kteří mají také povinnost je dodržovat, 2) rovnost je univerzální a platí pro všechny, 3) „každý člen společnosti je lepším soudcem svých zájmů, než by byli ostatní“, 4) kterýkoliv požadavek člena společnosti má stejnou platnost, čímž dochází opět k potvrzení požadavku rovnosti, 5) neméně důležitá je existence spravedlnosti, tedy každý máme mít „stejnou šanci získat vzácnou věc“, pokud neexistuje možnost dostat stejný podíl. Tyto premisy tedy vedou k ustavení demokratického politického řádu (Dahl 1995, 100-101). Z tohoto řádu vyplývají stěžejní rysy demokracie, k nimž mj. patří to, aby občané mohli neomezeně a rovně vyjádřit svou volbu. Pro Dahla byly tyto demokratické ideály obtížně dosažitelné, proto se soustředil na postulování praktické formy demokracie, tedy polyarchie. Jak ukazují následné polemiky, termín se nestal všeobecně uznávaným, a tak zůstal spíše na úrovni teorie demokracie a učebnic politické filosofie. Například Giovanni Sartori píše: „Podstatné je, že slovo demokracie přiměřeně nevystihuje věc demokracie. Slovu se však nemůžeme vyhnout, ani ho změnit a hovořit místo demokracie například polyarchie“ (Sartori 1993, 15). Pro Sartoriho je pojem nadbytečný, najdeme však odmítání polyarchie také v řadě empirických studií (např. Krouse 1982).

Samuel Huntington (2008) v dějinách spatřuje tři vlny demokracie. První vlna trvala celé století, od amerických voleb v roce 1828. Druhá vlna byla mnohem kratší, autor její trvání vymezil do let 1943 – 1962. Třetí vlna začala karafiátovou revolucí v Portugalsku v roce 1974 a trvá doposud. Demokratizovaly se země s různou hospodářskou úrovní, některé bez předchozí demokratické zkušenosti, některé státy přecházely z pravicových diktatur, jiné z levicových, některé z totalitních režimů, další z autoritářských atd. Tato různost vede jednak k odlišnému úspěchu přechodu k demokracii, někdy k odlišné podobě demokracie, jindy dokonce k protivrámám, jak píše. Huntington v dějinách pozoroval tři vlny demokracie (1828 – 1926, 1943 – 1962 a po roce 1974). Protivrámou pro něj představuje zvrát, při němž se některé země vracejí zpět k autoritářským režimům (Huntington 2008). Z hlediska různé zkušenosti s demokracií a jejím vývojem při analýze stavu demokracie používáme adjektiva deliberativní, volební, liberální, neliberální, ekonomická, přímá, procedurální atd. Zároveň dochází ke značnému zájmu o výzkum demokracie. Jak upozorňuje Giovanni Sartori, čím větší zájem o výzkum demokracií, tím větší počet definic. Tento zájem i frekvence používání pojmu vedou postupně k jeho devalvaci, zaštiťuje se jím kde kdo a nakonec dochází ke znejasnění v chápání pojmu demokracie (Sartori 1993, 5-21).

Dahlovo časové členění vývoje demokracie ve srovnání s Huntingtonem je poněkud odlišné, v knize *Demokracie a její kritici* píše o třech transformacích demokracie, přičemž rozlišuje čtyři základní zdroje demokracie, jsou jimi „klasické Řecko, republikánská tradice odvozená spíše z Říma a italských městských států středověku a renesance než z demokratických států starého Řecka, myšlenka a instituce zastupitelské vlády a logika politické rovnosti“ (Dahl 1995, 17). První transformace spadá do antiky, v 5. – 4. století

př. n. l. hovoříme o přímé demokracii (Dahl 1995, 17-26). Druhou představuje od 18. století zastupitelská demokracie, rozvíjející se ve Spojených státech a západní Evropě. Je spjata především se vznikem národních států, prosazováním se liberalismu, vytvářením pojistek proti vládnutí suveréna (systém brzd a protivah, oddělení tří mocí) a rozšiřováním volebního práva (Dahl 1995, 17-26). Třetí představuje rozšiřování demokracie na přelomu 20. a 21. století (Dahl 1995, 283-308). Tato poslední transformace jednak zvyšuje počet demokratických zemí v globálním měřítku, jednak vede k odlišnému charakteru demokracie v jednotlivých státech. Dahl, jak jsem uvedl výše, namísto pojmu demokracie, který pro něj představuje ideální formu, nabízí polyarchii. Jde mu o reálný stav, tedy o demokracii v praxi (Dahl 1995, 200).

Přes mnohé pokusy o návrat k přímé demokracii polis se zastupitelský princip ukazuje jako vhodný nástroj spravování státu. Liberální pojetí demokracie ústí ve dva modely, první představuje Schumpeterovo (2004) užší pojetí elitní demokracie, které spočívá na svobodných volbách. Ty jsou postačující podmínkou a taková demokracie nevyžaduje další zapojení občanů. Jednoduše lze říci, že Schumpeter akceptoval fakt, že občané si mohou zvolit své zástupce, a je pouze na nich, jak se rozhodují. Druhý model, tedy oproti prvnímu modelu širší koncepce tzv. participativní demokracie, se neomezuje pouze na volby, ale zahrnuje i aktivního občana. Ten svou aktivitou vytváří síť občanské společnosti, která je nutnou podmínkou stability demokracie.

Přibližně na konci 60. let minulého století, v období výrazných společenských proměn, revolucí a krizí států se začíná formovat právě koncept participativní demokracie, jak jej představila Carol Pateman v knize *Participation and Democratic Theory* (1970). Na ni navázali například C. B. Macpherson (1977) či Benjamin Barber. Právě v případě Barbera je vidět, že teorie participativní demokracie je úzce svázána s demokratickou praxí. Od *Strong Democracy* (1984), kterou odlišoval od slabé, neparticipativní demokracie, se posunul až ke knize *If Mayors Ruled the World* (2013). Tento svazek s podtitulem *Dysfunctional Nations, Rising Cities* sleduje namísto nefunkčních národních států vzestup velkých kosmopolitních měst, jejich roli v globálním kontextu a na případových studiích úspěšných starostů ukazuje jejich silící roli. Doporučuje dokonce nahradit OSN Globálním parlamentem starostů. Hlavní Barberovou ideou je postupující decentralizace a rovněž skutečnost, že světové metropole mají stále větší politickou moc a odpovědnost, řeší za státy mnohé problémy a vzrůstá počet obyvatel, kteří v nich žijí. V současné době každý druhý člověk na planetě žije ve městě, zatímco v 19. století to byl pouze každý třicátý.

Po roce 1989 se nejrozšířenějším modelem demokratického uspořádání stala liberální demokracie. Čas ukázal, že se nejedná o konečnou formu vlády, jak nám ji představil již v roce 1989 Francis Fukuyama (2002), ale o vývojový stupeň, který je oslabován zvenčí i zevnitř. Nedůvěra v politiku, snižující se volební účast, aféry, nedodržování ústavy či demokratický deficit nadnárodních institucí vedou buď k neliberálnímu pojetí, nebo naopak k potřebě demokratických inovací. V posledních letech je kladen silný důraz nejen na tyto inovace samotné, které by měly oživit politiku, ale i na zvyšování participace. Výzkumy ukazují, že participace a inovace demokracie je svázána spíše s lokální politikou, nikoliv národní. V tomto kontextu se často připomíná Aristotelův (1998, 258) vý-

rok optimální velikosti obce, „aby se občané vespolek znali, jací jsou“, k němuž však dodal, že taková obec musí být zároveň soběstačná. Ve velkých celcích prvek vzájemné známosti občanů chybí. Kvůli oslabování vztahu občanů k demokracii se přistupuje k participačním technikám, jako jsou rozpočty, územní plány, referenda či odvolávání politiků. Tyto nástroje vedou mj. k posílení vazeb uvnitř komunity.

Zastánci participativní demokracie jako Pateman a Barber kromě samotného požadavku na zvyšování zapojení občanů do veřejného dění kladou důraz na komunikaci, na ní stojí především deliberativní metoda. Participativní demokracie počítá s přímým zapojením občanů do politiky, a to nejrůznějšími formami. Hovoříme tedy o spoluprádnutí, kdy zastupitelský či exekutivní orgán nejčastěji na lokální úrovni poskytne část svých pravomocí občanům. Naproti tomu deliberativní demokracie staví rovněž na aktivním zapojení se občanů do politiky, ale její role není exekutivní, ale konzultační. Její výsledek by měl být doporučením pro výkonný orgán, většinou lokální vládu. Deliberace je tak veřejnou konzultací, což je její nespornou výhodou zvláště v době, kdy je demokracie založena na volební soutěži politických stran. Strany totiž často vedou jednostrannou komunikaci, respektive snaží se prosazovat politický program i navzdory veřejnosti.

K těm, kdo formulovali teoretické základy deliberativní demokracie, patří Jürgen Habermas. Hovoří o třech modelech demokracie, liberálním, republikánském a deliberativním. Poslední z nich se podle něj „opírá právě o podmínky komunikace, za nichž existuje předpoklad, že politický proces povede k rozumným výsledkům, protože se v celé své šíři uskutečňuje v deliberativním modu“ (Habermas 2002, 87). Deliberace je navíc vhodnou metodou v době, kdy současná média i politici selektují informace, a představují v podstatě jen dva názory, jeden je pro, druhý proti. Tento stav přispívá k rozdělování společnosti. Deliberace toto rozdělování může zčásti překonávat a vnést do debaty kritický prvek. Deliberativní metodu můžeme považovat za velmi důležitou v případě, kdy se ve společnosti prohlubuje ekonomická, ale bohužel i politická nerovnost.

Vraťme se však ještě jednou na začátek 90. let minulého století. Nárůst liberální demokracie doprovázel neoliberalismus, zejména ekonomický. Je pravděpodobné, že zakladatelé liberalismu Locke či Mill by s jeho podobou sotva souhlasili. Neoliberalní doktrínu podpíraly tzv. washingtonským konsenzem Světová banka, Mezinárodní měnový fond i Ministerstvo financí USA. Absolutizace volného trhu a jeho radikální prosazování v transformujících se zemích střední a východní Evropy způsobila řadu problémů. Washingtonský konsensus nekompromisně lpěl v případě rozvojových zemí na maximální privatizaci, volném trhu, liberalizaci atd., což v mnoha případech vedlo k sociálním nepokojům, zvláště v zemích, které na podobné principy nebyly kulturně ani právně připraveny. Současná kritická literatura si všímá v tomto směru rovněž kontinuálně se vyvíjejících se zemí, kde neoliberalní doktrína vedla k oslabení role občanů ve státu, například v USA (Hertzová 2003; Kleinová 2010).

Před časem vyšla v češtině kniha Milana Znoje, Jana Bíby a Jany Vargovčikové *Demokracie v postliberální konstelaci* (2014). Cílem knihy bylo najít odpověď na otázku, „jak je možná demokracie v postliberální konstelaci, tj. v takové situaci, v níž, jak se domníváme, se stávající artikulace vztahu liberalismu a demokracie vyčerpaly a je nutné

hledat nové“ (Znoj, Bíba, Vargovčíková 2014, 8). Soustředili se na neorepublikanismus, deliberativní demokracii, postliberální a následně i na radikální demokracii. Všechny čtyři koncepty se dle autorů snaží překonat tradiční propojení liberalismu a demokracie, vidí ji v „nedostatečné artikulaci vztahu“ a „též v povaze liberální demokracie samotné“ (Znoj, Bíba, Vargovčíková 2014, 8). Neorepublikanismus klade důraz na svobodu celé společnosti, která jako jediná dokáže bránit nadřazenosti a svévolnosti elit, deliberativní demokracie chce překonat napětí veřejnou diskusí, postliberální agenda směřuje ke smíření socialismu a liberální demokracie. Ačkoliv radikální demokracie je obtížně definovatelná, zdůrazňuje roli subjektu, kritizuje reprezentativní demokracii a pokouší se odhalit a překonat antidemokratická témata globalizace. Jedná se o „rozšíření liberálně demokratických principů i do sfér, v nichž by je liberálové běžně nečekali (např. demokracie na pracovišti),“ a také o „přeorientování, jež spočívá v jejich nové aplikaci“ (Znoj, Bíba, Vargovčíková 2014, 11). Jinými slovy, projekt liberální demokracie bychom nemuseli opouštět, ale původní symbióza liberalismu a demokracie vedla k celé řadě chyb. Postliberální konstelace je jedním z momentů, jak ji překonat.

Ostatně pokusů ukázat, jakým způsobem se proměňuje, respektive vyprazdňuje demokracie, je celá řada. Zásadní je mezi nimi analýza stavu postdemokracie (Crouch 2004). Autor odmítá zaměňovat demokracii s liberální demokracií. Postdemokracie je pro něj stavem vyprázdněné demokracie, jejímiž symptomy jsou například ztráta rovného postavení jednotlivých tříd a skupin ve prospěch nejbohatších, redukce sociálního státu a veřejných statků, propojenost politiky s podnikatelským prostředím, nástup politického marketingu a oslabování veřejného prostoru atd. Cesta či překonání této patologické etapy demokracie musejí být politické, nikoliv byrokratické.

Závěr. Jak se zdá, globalizace nemusí vést k vyprazdňování demokracie pouze na národní úrovni, ale rovněž na lokální. V posledních dvou třech stoletích mnozí autoři považovali za naprosto zbytečné prvky přímé demokracie a rovnost se svobodou za takřka neslučitelné (liberalismus v pojetí Millova, Tocqueville). Postupně jsme se však dostali do situace, kdy jsou to mj. nástroje přímé demokracie, které pomáhají oživovat politickou dynamiku a zvyšovat participaci a překonávat napětí mezi osobní svobodou a svobodou politickou. Spočívala-li athénská demokracie na aktivní účasti v úřadech, pak se řada výzkumů i odborné literatury dopracovává k těmto. Jak uvádí Jochen Bleicken: „Myšlenka zajištění základů demokratického zřízení právními institucemi byla neméně silná i v novověku; stěžejní chybí v nějakém státovědném díle. Instituce, jako např. samospráva, nezávislé soudnictví či decentralizace veřejných orgánů, jsou překážkami proti nepříteli demokracie nebo – jako u Tocquevilla – proti samému pánu v tomto zřízení, pokud jako uniformní masa příliš zdůrazňuje sociální aspekt rovnosti. Zárukou demokracie je institucionální zapojení všech do procesů, které v ní probíhají; to platí stejně v Athénách jako v moderní době“ (Bleicken 2002, 519-520).

Po neoliberalním obratu, který se snažil ztotožnit demokracii s kapitalismem v tom smyslu, že kritika volného trhu je zároveň vyjádřením nedůvěry v demokracii, jsme se dostali do stavu, v němž je aktivní občan pozitivní hodnotou, respektive zárukou stability

a pevnosti demokracie. Aktivismus je chápán jako zájem o veřejné dění, volební účast a další činnosti spjaté s politikou či společností. Již řadu let se tak významný proud politické filosofie dostává tam, kde už několikrát byl. Poprvé ve velmi rozpracované podobě v době Aristotelově. Neznamená to, že bychom museli nutně akceptovat antické názory na politiku, propojovat je s dnešní situací, ale mnohá pozorování v době, kdy zásadní roli při ožívání demokracie hrají inovace na lokální úrovni, mají stále svou platnost.

Literatura

- ARISTOTELÉS (1998): *Politika*. Praha: Rezek.
- BARBER, B. R. (1984): *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. Oakland: University of California Press.
- BARBER, B. R. (2013): *If Mayors Ruled the World*. New Haven; London: Yale University Press.
- BLEICKEN, J. (2002): *Athénská demokracie*. Praha: OIKOYMENH.
- CROUCH, C. (2004): *Post-Democracy*. London: Polity Press.
- DAHL, R. A. (1995): *Demokracie a její kritici*. Praha: VICTORIA PUBLISHING.
- FUKUYMA, F. (2002): *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers.
- HABERMAS, J., SHAPIRO, I. (2002): *Teorie demokracie dnes*. Praha: FILOSOFIA.
- HUNTINGTON, S. (2008): *Třetí vlna*. Brno: Centrum pro studium demokracie.
- HERTZOVÁ, N. (2007): *Plíživý převrat. Globální kapitalismus a smrt demokracie*. Praha: Dokořán.
- KLEINOVÁ, N. (2010): *Šoková doktrína. Vzestup kalamitního kapitalismu*. Praha: Argo; Dokořán.
- KROUSE, R. W. (1982): Polyarchy & Participation: The Changing Democratic Theory of Robert Dahl. *Polity*, 14 (3), 441-463.
- MACPHERSON, C. B. (1977): *The Life and Times of Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- PATEMAN, C. (1970): *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SARTORI, G. (1993): *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.
- SCHUMPETER, J. A. (2004): *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: Centrum pro studium demokracie.
- ZNOJ, M., BÍBA, J., VARGOVČÍKOVÁ, J. (2014): *Demokracie v postliberální konstelaci*. Praha: Karolinum.

Studie byla vydána za podpory FF UP v Olomouci, Fondu rozvoje vědecké činnosti.

Pavel Šaradín
Katedra politologie a evropských studií
Filosofická fakulta, Univerzita Palackého
Křížkovského 10
771 80 Olomouc
Česká republika
e-mail: pavel.saradin@upol.cz